

ծանր վատնչները նկարագրեցին, ասկայն Ոնո-
րիոս չլիջաւ: Կայսեր նոր նախարարն՝ Յո-
վիտ՝ Ժամատդիւր եղաւ Աւարիկոսի ի Ուրիկոսի,
և հոն ծանոյց Գոթաց թագաւորին որ կայսրն
կը միտէր անուանելու զԱւարիկոս կայսերա-
կան զօրավար:

Կրակ կորեցաւ Աւարիկոս բարկութենէն. և
Ուրիկոսի ինչեղով՝ սկսաւ երկրորդ անգամ
դիմել Հռոմայ վրայ: Ճամբան զարդոյթը մեղ-
մացաւ. և Խոտլիոյ շատ մի քաղաքներուն ե-
պիսկոպոսներն իրեն քովը կանչելով, զրկեց
զանանք Ոնորիոսի, որպէս զի խրատեն և յոյ-
րորեն զանիկայ չմատնելու տիեզերական մայ-
րաքաղաքը բարբարոսաց անյառ ընչաքաղցու-
թեանը, և Հռոմայ հոյակապ յիշատակարան-
ները՝ կրակի զոհ չընելու: Եւ ասելի դերա-
ցնեցելու համար բանակցութեան ելլել, մեղ-
մացուց Աւարիկոս իւր առաջին պահանջում-
ները. կը զոհանար մ և է պաշտոն մի ունե-
նալու կայսերութեան մէջ, Կորիկոնը միայն
կ'ուզէր ջորենի տուրքին որոշեալ չափ մի չէր
սահմանար, և կ'ուզէր իրկականցութեան զաշ-
նադիր մի որով կարողանար կայսերութեան
Թշնամեաց դէմ պատերազմել: Զարմանալի էր
այդչափ չափաւորութիւն: Հանդերձ այսու կայ-
սերական նախարարներն պատասխանեցին որ
Ոնորիոսը որբապան զլիւն և լայն երդուընցած
էին՝ ոչ երբեք խաղաղութիւն ընելու Աւարի-
կոսի հետ:

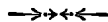
Գոթաց թագաւորին այն աստիճանի խոհե-
մութիւնն ու չափաւորութիւնը՝ քաղաքագի-
տական պատճառներէ առաջ կ'ու զար զլիւ-
ւորապէս: Կը զուշակէր արթուն թագաւորն
որ առանց դաշնակցաց էր, և ուսուելոց ալ
նուազութիւն ըլլալով, չէր կարող իր իշխա-
նութեան ներքեւ երկար առնել նուազել զքա-
ղաքը: Անոր համար լիթուաց զօրքն մերձե-
նալու մայրաքաղաքին պարիսպներուն. և
սպառնալիքով լի համառօտ պատգամ մի զըր-
կելէն ետքն ի Հռոմ, յառաջ խաղաղուց բա-
նակի դէպ ի Տիբերիոսի աշակերտեան քերէին
նաւահանգիստը: Յարձակեցաւ նաւահանգըս-
տին վրայ և տիրացաւ անոր. և Հռոմայ պա-
շարներուն ճամբան բռնելով, նորէն սովի վը-
տանիքն ենթարկեց քաղաքը:

Ժողովուրդն ոտք եղաւ, և ծերակոյտն ըռ-
նապառնեցաւ խոնարհելու Աւարիկոսի առջեւ,
և Առտալուս անուամբ մէկն ընդունելու անոր
ձեռքէն իրեն ինքնակալ: Նորընտիր կայսրն
ծիրանիքեր հազած և կայսերական թաղե-
մաւ կայսերաց պալատն և նստաւ կայսերա-

կան գահոյից վրայ: Առաջին զորքն եղաւ՝ զԱ-
ւարիկոս անուանել կայսերական զօրաց ընդհա-
նոր զօրապետ, և անոր Առտալիոս քեռայ-
րը՝ ձիաւորաց զըռախ զրաւ. ուրիշ պաշտա-
նեաներ ալ սահմանեց: Երկրորդ օրն զուժա-
րեց ծերակոյտը, և ճամբատակելով մեծաբա-
նութեամբ խոտաքաւ զաշխարհ մօնէն ընկնե-
լու և Հռոմայ հպատակ ընելու:

Նոր կայսրն Աւարիկոսի հետ Հռոմէն ճամ-
բայ եղաւ դէպ ի Ռափեննա՝ զՈնորիոս այն ամ-
բութենէն արտաքուլու համար: Վատ Ձն-
րիոսը առաջարկեց կայսերակից առնելու զին-
քը՝ թայց Առտալուս լուր զրկեց անոր որ ոչ
միայն կայսերական տիպոսն պիտի առնու-
վրայէն, այլ նաեւ ձեռքերն և ոտքերը կտրե-
լով պիտի աքօրէր ի կղզի մի: Մինչդեռ Ո-
նորիոս արտաքիճ մտադիր էր փախչելու ի
կոտորանքնուպոլիս, ահա յանկարծ փոք զուճոյ
օգնական զօրք մտան ի նաւահանգիստ Ռափեն-
նայի և կայսրը քաշալերուեցաւ: Քիչ օրէն
Աւարիկոս երեսէ ձգեց իր անուանած կայսրն,
և նորէն բանակցութեան սկսաւ Ոնորիոսի հետ:
Օր մի Ուրիկոսի զուճերէն զուրս կանչելով զԱռ-
տալուս, ծիրանին ուսէն քաշել հանել տուաւ
և թաղն ալ զլիւն, և նուէր զրկեց Ոնորիոսի,
և իբրեւ սոսկական ոք իւր քովը պահեց զԱռ-
տալուս հանգրծալ Ամպելիոս որբուղի, որպէս
զի եթէ պէտք ըլլայ Ռափեննայի արքունիքէն
վրէժ լուծել, նորէն թագաւորեցընէ Առտա-
լուսը:

Շարայաբեղի

ԱՅԼԱՍԵՐՈՒՄ ԿՍԻ ԻՆՔՆԱՆՈՒՆԴ

Hétérogenie — Génération spontanée.

ԵՕԳՈՒԱՄ ԵՐԿՐՈՐԴ

Մարդկային մտաց զարգացում և Այլաւ-
սերու մտայ ինքնազարգացում:

Ինչ որ փորձով կամ իրողութեան ձեռքով կարելի
չըլլար հաստատել, բնականաբար կը հակի մարդո
մտքով քննելու և տեսնելու իսկ փորձերէն ետքը
մարդկային մտաց առջեւ կրնան ներկայանալ հետե-
ւեւ չարքանալիքներ. պիտիք, Արդեօ կնամք ինքնա-
բերաբար առաջ եկած ի՞նչ ամենատարբեր կազմած ու-
նեցող իրերս մէջ. թայց այնպիսի տարրական փնտի-

մէ՛ք որ մէք աղէի տեսութեան տակ յիշուցէ՛ք — Դար-
ձեալ։ Արդեօք ճիշդն յի՛ կրնա ինքեիքն կազմակերպիչ
ֆիզիք-քիմիական գորարարմանն ազդեցութեան ձեւընդ։

Եթէ այս երկու խնդիրները միանգամայն լուծուին,
այն առեւն իրովին իրականց մէջ պիտի ըլլան Ալլաւերու-
մի կամ ինքնամշտնոգի հակառակողներն՝ հաստատելու և
պնդելու թէ առաինն կենսոց աշխարհիս վրայ առաջ
եկած է կենսոնք, այսինքն՝ առաջին պատահանն, որ է
Աստուած, և հետեւաբար՝ բացարձակ անընդունելի է Ալ-
լաւերունն կամ ինքնամշտնոգ։

Պարզեմք նախ վերոյիշեալ հարցումներուն էութիւնը։

Ա. — Ինքնամշտնոգի պաշտպաններն տեսնելով՝ որ
փորձառական գիտութիւնն իրենց դէմ զինուած է, կը
զինուին ենթադրութեան մէջ։ այսինքն, Ստոյգ է, կ'ըսեն,
թէ բնաւ տեսնուած չեն ինքնածին էակներ կամ իրեր,
բայց, կը յարուեն, այդ յի քրեար պատգուողնք՝ որ ա-
ռանց սերմի ամենեւին կենք մը առաջ յի ցար։ — Այս
է ահաւասիկ ինքնամշտնոգի պաշտպաններուն ենթա-
դրութիւնը։

— Այդ իրենց ենթադրութիւնը հաստատելու համար
կը պատահառաջանեն այսպէս։ — Եարդ քննուած ու գի-
տական հազմաւորներն (organisme) կենաց վերջին սահ-
մանին վրայ չեն. վասն զի նոյն իսկ ջրածնիներն զազմա-
մանն է բազմաթոյ (compleiqué) են։ Իսկ անկենդան
շիւթը՝ կենարդ կը տառնայ հանրային թագաւորութեան
է բուսականին անորոշ սահմաններուն վրայ, այնպէս
որ հազիւ կ'որոշուի անոր կենարդ ունենալը։ — Դար-
կեալ, խօր ծովերու մէջ, կամ թերեւս նոյն իսկ մեր
փորձերուն անթիւններուն մէջ, տարրներու այնպիսի բա-
զադրութիւններ կ'ըլլան՝ որոնք կը կազմեն կենաց նա-
խադրութիւնը։ Բայց այս ուրիշ անախարհներն չուսով լզար-
կանալով՝ զգալի չեն ըլլալ։ Ռեբեն, կը կրեն, կարելի
է թէ կենարդ մը յառաջ կու գայ ինքնիրեն։

— Սակայն ինքնամշտնոգի հակառակորդներն՝ իրաւամբ
կ'ընդգիտարդնին վերոյիշեալ պատահառաջութեան, ևե-
տեւեալ փաստով. այսինքն, Նշարածութեան¹ (induction)
նախնական սկզբունքներով, կ'ըսեն, կրնար արժատո-
ղի չեղբի վերադիշեալ ենթադրութիւնը։ 1. — Որով-
հետեւ. բնութեան ամէն օրէնքներն՝ շրջմանուց են և
հաստատուեց։ Իսկ արդ եթէ կենանք առաջ չի գար
միշտ միեւնոյն կերպով, այդ օրէնքներն՝ փոփոխական
պիտի ըլլային, որուն անտեղութիւնն յայտնի է մարդ-
կոյին ուղիղ մտաք։ Այգա ուրեմն եթէ կան զեռ փո-
քազանք իրեր կամ էակներ, որոնք չեն գործիքներով
չեն տեսնուիր, հարկ է՝ որ ասանք ալ ուրիշ մեղի զգա-

լի է ծանօթ իրերու պէս առաջ գան կամ ծագին, այս-
ինքն՝ կենարդ մը, քանի որ մեղի ծանօթ ամէն կեն-
դանի էակներն առաջ կու գան կենարդէ։ 2. — Եւ մի-
շաւի, միթէ կայ կիմա գիտնական մը՝ որ բնութեան
օրէնքներուն ջնջմանուց և հաստատուն ըլլալուն վրայ
տարազուսի։ Մանաւանդ թէ արդի գիտութեան ամե-
նէն մեծ հկուումն այս չէ՝ այսինքն՝ ճարել կամ գտնել
այնպիսի ընդհանուր օրէնքներ՝ որոնց ձեւերով ամէն
նորմաներուն ջնջմանուց և հաստատուն կատարուին։ — Միթէ
մեծ գիտական յաղթանակ մը չի՞ համարուիր կիմա
եթէ բազմապատիկ օրէնքներու փոխանակ հաստատուի
մի միակ օրէնք։ Ռեբեն ևեւեւաբար, հարկ է որ ըլլան
այնպիսի առաջ և ճշմարիտ իրողութիւններ, որոնք
համարեն զմեզ ընդունելուն՝ թէ երեւոյթներու խմբի
մը մէջ, բնութիւնը երկու կերպերով կը գործէ, այս-
ինքն, երբեմն կենարդ՝ կենարդ առաջ կու գայ, երբեմն
ալ ինքնարդի ճարգ։ — Բայց քանի որ այդ ճար-
գիտ, ստոյգ իրողութիւնները չկան, կ'անիրաւին հա-
կառակորդը՝ ինքնամշտնոգի պաշտպանելով։ 3. — Նշոյն
իսկ քննելով իրողութիւնները, կը տեսնենք որ մեր
ներկայ խնդրին մէջ՝ իրողութիւնները կը հաստատեն
թէ կենաց՝ կենարդ առաջ գալուն մի միայն օրէնք կայ։
— Այս, երկար ժամանակ կարծուեցաւ թէ կոյին ի-
րողութիւններ, որոնք կարեն և կը ցուցնեն՝ որ բնու-
թիւնը երկու օրէնք ունի կենարդի էակներն առաջ
գալու մասան։ — Բայց գիտնականներու ողջամիտ
քննութիւնը սպաւորուցոյ՝ որ սիւսի ուայ ճիւն կարծիքը.
և Փասթեռ² վերադին բացատրուած մի միակ օրէնքի
վերաբեր այդ ամէն իրողութիւնները։ — Եւ որովհե-
տեւ, ամէն անգամ որ գիտնական ամենափոքր կենդա-
ններ, Ալլաւերումի ենթադրութիւնը նորին արժեքաց
և նորեն յաղթուեցան, անոր համար լիւրի իրաւունք
ունենալ կենդանու ապահով և ճշմարիտ կերպով՝ որ եթէ
ամենատարրին աստիճանի ալ էակներ կամ կենդանի-
ներ զեւ ըլլան, ճիշտ միեւնոյն կերպով է անոնց
ծագումն ալ։

Բ. — Սակայն ինքնամշտնոգի պաշտպաններն իրենց
ենթադրութիւնը հաստատելու համար, հարկ է՝ որ կամ
իրողութիւններ կամ զօրաւոր գիտութիւններն —
Վիննեք արդ անոնց յիշատակած իրողութիւնները և
փաստներն ալ։

1. — Իրողութիւն. — 1868ին, ինքնամշտնոգի պաշտ-
պաններ՝ կարներին թէ կենաց կազմուիլը վերաբեր
տեսան և ընդմենցին, Զալլենչեր (Challenger) ար-
շաւանքին տեսն ուղիւնախին մէջ գտան անկերպարան

1. Պատահառաջութեան տեսան՝ տեսնել, որով կ'ըմբ-
ատութիւն մը կը հաստատենք սեռի կամ մեղի միշտին
անհաստատուն վրայ, և վերապէս նոյն կ'ըմբատութիւնը
կը հաստատենք ամբողջ սեռի կամ տեսակին վրայ.
զոր օրինակ, Պոզսս, Պետրու, և այլն, բանաւոր են.
ուրեմն ամէն մարդիկ բանաւոր են։

2. Հոս գիտնել կու տանք՝ որ մեր վերաբեր յիշած.
Միթէն դարու քրիստոնէայ՝ նոյն իսկ ողջամիտ և մեծ

խմատատներու կարներն, իբր թէ քանի մը եակներ
իրենց իրենց կը ծանին, նախակենցամիկ վրայ չէ, իբրեւ
թէ աշխարհիս վրայ առաջին անգամ ինքնիրեն կենար
ունեցեր է, նախակենցամիկ մը առանց Աստուծոյ միջամտու-
թեան, ինչպէս կը պնդեն Նիւթոնապաշար. այլ թէ Ալ-
լաւուած Թաւ. առաւ է մէկ քանի էակներու զօրարիւն
կենար առաջ թերկու. — Թէպէտ այդ ալ կիմա անըն-
գունելի թուի։

նախակենդանույ նման տեսակ մը իր թ (mucosité), որ փաթիկ զառաքներուն յատակը կ'իջնէր սպիտակագոյն գոնակներու մէջ: Հիկէլէ¹ համարեցաւ թէ անորապէս նախակենդանին ձեռք ազդէր էր, ուսկից կենդանի կամ անոորք նիւթն ինքնաբերաբար կ'անցնէր կենաց օսեմանին մէջ: — Հիկէլէ² 3 առեւանց զայն Հիկէլի Պարիպիտա (Bathylus Haeckels):

Սալայն այս իրողութեան մասին գիտելու կէտն այս է՝ որ քիչ վերջը յայտնի տեմոնուցաւ թէ այդ շէր այն փափաքելի միջոցն է, այսինքն, ուսկից կենաց սաւմանին մէջ անմիջապէս կը մտնուի, ալ թէ կրոյ ծծալաւն արագորէ (precipité) 4 մ'է, որ առաջ եկեր է նաւորդներուն խորալակ գործւոյն⁵ ծովու մէջ զտնուած սպտակները հնչէն:

Բայց, ենթացելով կանգործ թէ Պարիպիտա⁶ հշմարտ նախակենդանին էր, մեր ինքիցը գեւ չի լուծուիր: — Դասն զի հարկ է գիտնալ թէ այս կենդանին նախակենդանին ուսկից առաջ եկեր է: — Ինքնիքն կենացը ունէր թէ նախորդ նախակենդանին մը առաջ եկեր է:

2. — Փաստ Հիկէլի: — Հիկէլէ և Պարիպիտա տեսնելով որ իրողութիւններն կոհառակ են ինքնանմանացի, սկսան պնդել թէ իմաստարկութիւնն կամ մարդկային միտքն կը պահանջէ որ ինքնանմանաց իրոք ըլլայ: — Հիկէլէ թելեւտ և իրեն փառները կամ պատահաբանութիւնները այլեւայլ կերպարանքով և ձեւերով մէջ բերաւ, բայց անոնց ամենուն կ'ընէ նոյն է: այսինքն, կենացը պնդէր էր ինքնաբերաբար սկսիլ, ապա թէ ոչ հարկ կ'ըլլայ դիմել գերբնականին, Աստուծոյ, որ ան-

1. Häckel (Ernst), գերմանացի նշանաւոր ուսուցիչ կենդանաբանութեան և համեմատական անդամաբանութեան: Ենթոյն Համալսարանին մէջ, Երնա ի Փոփոխութեան, 1834-ին: — ուսում առաւ և Պէտլէն և Վիւրցպորտի: Բնութաբան մեծ ուղեւորութիւնները ըրաւ Ֆրանսիան կղզիները, Հնդկաստան, Արաբի, Կարիբ ծով, որպէս զի Ծարթիկ տեսութիւնները հաստատ: Հասն երկրի ունի, որոնց գիտաւորներն են, *Generelle Morphologie der organisme*, երկու հատորը, Պէտլէն, 1866: — *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, Պէտլէն, 1868: Եոթնորորդ տպագր. — *Anthropogenie oder Entwicklungsgeschichte des Menschen*, Leipzig, Գոպ. 1871: և այլն, և այլն:

2. Huxley (Th. Henry), անգլիացի մեծահռչակ գիտնական, անդամաբան, բնաբան, ուղեւոր, մասնագիտ: Ենթոյնտեղին իւրն (Faling) 1825: — Լոնտոնի մէջ ուսում առաւ: Աւստրալիան ճամբորդէ 1850-ին: Իրեն գործածներուն մէջ ամենէն նշանաւորն էն են. *Mans place in nature*, 1863: — *Lay sermons*, 1870: — Սա՛ Սալայն, Հիկէլի Գերմանիոյ մէջ, տարկեակամութեան ամենաբնական պատգամներն կ'ընէ:

3. Շէֆֆիլդ (Sheffield) Բրիտանացի բնիկութեան ծողոյն մէջ, 1879-ին, ինքն Հիկէլէյն պարպէ իտալացի Պարիպիտայ վրայ: Ե՛րեքնէք ինք իմ մեկ անմահական գործն մեր սալէն պարզեցին... Մեր Խաղապն իր մը անբարեկէ — չեմ գիտեր, ի՞նչ մը կ'ընէ իմ եմ զայն թէ ուրիշ բան (էթաղ), այսինքն՝ մեր սալէն Պարիպիտա անուրէն ուսուս, դիտել տալով, և այն՝ իրաւամբ, որ ես զայն ծանոթացուցի, կամ գէթ

կարելի է. իսկ արդ ընտրութիւնն միշտ ունի՝ սկզբանէ ի վեր ունեցան կարողութիւնը: Ապա ուրիշն հարկ է որ նա նոյն կերպով առաջ բերէ կենդանի էակներ:

— Սալայն, կը պատահանան ինքնանմանացի հակառակորդք: — Հիկէլէի պատահաբանութեան կ'ընէ խախտու է: որովհետեւ իրքեւ ընդունուած, հաստատուած սկզբուրը կը դնէ նա զայն՝ որ պետք է ապացուցուի, և որ միմանանութեան նիւթն է, այսինքն թէ կենացը ինքնաբերաբար սկսնի է: — Հիկէլէ փոխանակ փաստ բերելով՝ ցուցնելու համար հշմարտութիւնը, պատահաբանութեան սկիզբը կը դնէ: Կենացը ինքեւաբերաբար պնդէր էր սկսիլ: — Ինչո՞ւ, թող զայդ նախ ապացուցնէ Հիկէլէ: Հետեւաբար գիտութեան ուղիղ ճամբն կը շնչի նա: — Դասն զի գիտութեան ուղիղ և հշմարտ ունի համեմատու հարկ է անմեքենայի անցնելը: քննել և գտնել՝ ներկայիս մէջ մեր գիտողութիւններուն ձեւերով ծանոթացան իրերով: Ընդհակառակն Հիկէլէ, պարզապէս անբարեկամ անդիւրջն ձեւերով կը գտնէ ներկայիս, և կը գտնէ զայն՝ փորձով տեսնուած ամենաուղիղ իրողութիւններուն ալ հակառակ:

3. — Փաստ Պարիպիտա: — Պարիպիտա ալ նմանաց խախտու պատահաբանութեան մը կ'ընէ, և է. Տարկիկի դրոշմները ստղշ է: Իսկ այդ կը զուլսեման համեմատ, Բնական ընտրութիւնն շարունակ բարձրագոյն աստիճանի էր հանէ ասորին իրերը, որով կը Երկուի աւտնը, այսինքն՝ ասորինը: Ապա ուրիշն, թէմ բնութիւնն ինքնանմանացի ձեւերով անդամարդ առաջ չի բերէր այդ ասորին էակները, շատոնց ապառան պիտի ըլլային ասորն:

Ես զայն սկրոնցի (Տորնէ Եթաղ), և կերպով մը եմ (այդ Պարիպիտայ) ամենն ինի բարեկամ եմ (բարեկամաց Եթաղ): Այս հետաքրքրական Պարիպիտայի աշխարհի մէջ ձգուելն քիչ վերջը, շատ արարմանայի մարդիկ առնի այս պարկի երկ և զայն մեծցուցին, խոշորացուցին: ... Գործերը սքնեմաց առաջ կ'երկուցին, և ես կը մտածէի որ իմ երիտասարդ Պարիպիտա ինձի պատիւ պիտի բերէր: սակայն ցուց արդիս կ'ընէր որ նա իւր երիտասարդութեան խոտառեմերը բնաւ չպահէ: Վասն զի, նախ և առաջ, ինչպէս Դիսալագան ըսաւ, անկարելի էրաւ զայն շէր ուր որ էր համարելն թէ կը գտնուի, և այս շատ գէշ եղաւ (Եթաղ): Բայց սակից, թէմ անդիւրջնէր ալ անոր, իրեն մասին հաղորդական պատմութիւններ կը պատմուէին: Գիտաւ, կը ցատի որ. ստիպուած եմ խոտառակներս թէ եղան ոմանը որ զայն՝ կրոյ ծծալակ մեծաւայրին սուղակ մը համարեցան, որ սուղման ասուն հնար աներ է գործարանուր նիւթ (Եթաղ) ... 3:

4. Ենթոյնական թիւումուով և կրոյ կողմուած մը, որ կենդանի մէջ կը լուծուի է անոր յատակը իրենով կը բաժանի նոյն կենդանին:

5. Բնական ընտրութիւնն (selection naturelle) է՝ որ և է կենդանի անկտուն մէջ բնածին յարմարութիւնն մը, որով ինքնաբերաբար նոյն անկտուն մէջ կը մոլգուին պահպանելու և կատարելագործող պատահական իրեր, և այդ իրերն կ'անցնին մեծաւայր սերունդներուն, և ծանանակով կ'աւելն յարմարաբար ծնած անկտունները մէջ: և այսպէս կենդանիներու նոր տեսակներ առաջ կու գան:

— Բայց հաճախորդք է'լսեն՝ թէ Պատմիանի այս պատճառաբանութեան ո՞ր է և մասը զեռ հաստատուած էշմարտութիւն չէ. և այն՝ իրաւամբ : Ալան զի, Տարվինականոքսինը այսպէս միանգամայն ասենով, իւրեւ հաստատուն և ազալցուցուած էշմարտութիւն համարելու համար, դեռ շատ քննութիւններ կարեւոր են : — Եւ երեւոյցովով հանգիւժ թէ էշմարտութիւն ըլլայ այն զազափարը իբր թէ բոլոր կենդանի էակները առաջ կենին են մէկ արմատէ մը, անկից չհետեւի՝ որ այդ էշմարտութիւն համարուած զազափարը չիմոռ փառութուն ամենքն ալ հաստատուն և զորաւոր ըլլան, և ոչ ալ թէ նոյն զազափարը բացառող երբեքորդիւններուն ամենքն ալ ճիշտ ըլլան : — Իսկ ինչպէս ընտրութեան զալով, Տարվին երբեք ստիպեցուցած չէ՝ որ ինչպէս ընտրութիւնն կը ջնջէ ստորին էակները : Ալան զի, կենաց մասշտաբն մէջ, թէպէտ և անոնք աւելի կ'ապրին որոնք որ առաւելագոյն ձեռքեր ունին, բայց այդ առաւելութիւններն անցեցանքն ոչ են միշտ մեծագոյններն և ոչ ալ բազմաթիւ : Որովհետեւ կան նաեւ շատ տարրական փոքր էակներ, որոնք իրենց պարզութեամբը աւելի պաշտպանուած են և պահպանուած, մանաւանդ որ դիւրին կերպով կրնան տեղաւորուիլ ո՞ր և ինչ միջավայրի մէջ :

Գ. — Հիկքէլ տեսա՝ որ առաջին նախակենդանւոյն ինքնութիւնն ըլլալը ապացուցանելու համար չբաւեցին ոչ պարզ երբեքորդիւնն, և ոչ ալ իրողութիւնն, և ոչ ալ փաստերն. ուստի ստիպուեցաւ կենքի զազափարը պլափոխել, տալով անոր նոր գազափար մը, այսինքն՝ բացատրելով կենքը բոլորովին նոր զազափարով : Իրեն զազափարն է հետեւեալն. « Երկնային մարմիններու շարժումն և քարի մը ինքնաւն սկսեալ . . . մինչեւ բոլորեալն առեւմը և մարդու խիղճ . . . այս ամէնն առաջ կու գայ հիւլէներու մեքենական շարժումն »¹ . — Հիկքէլի զազափարով, կենքը այս է. — Եւ հետեւաբար, բնութեան մէջ էակներու զանազան կարգեր, ստիւաններ չկան. և բոլոր դիտուած տարբերութիւններն ալ՝ նիւթայ մէջ եղած շարժման պարզ պատահական որակութիւններն են կամ կերպեր (modalité) : Ուստի նիւթի է և շարժման ձեռքով միայն կը բացատրուի ամէն էակներն. օրինակ իմն, հանքերու մէջ կայ էակն՝ տարբերու հաստատութեան (stabilité) ձեռքով, կենդանի էակներու մէջ սնուցիչ շարժումը առաջ կու գայ անհաստատութենէ (instabilité) : Եւ ֆիզիկական գործող զորութիւններու համեմատ՝ նիւթը կ'անցնի ինքնաբերաբար մէկէ՝ միւս վիճակը :

Լը Տանթէք² ալ կը շնչայ բոլոր կենսական երեւոյթ-

ները վերանել ֆիզիք-քիմիական երեւոյթներու : Եւ եթէ, կ'ըսէ, աննշան և սոսկ կերպական (modale) տարբերութիւն մը կայ շարժման և նիւթին բաշխման մէջ, այն ատեն այլ եւս հարկ չկայ՝ աշխարհին դուրս օտար զօրութեան մը դիմելու՝ այդ աննշան հեռաւորութիւնը կամ միջոցը կտրել անցնելու համար, այսինքն անկեն. դան կամ անգործ նիւթէ անցնելու կենսականի : Բաւական է որ, կը յաւելու նոյն Տանթէք, մոնէրները (monère)³ կազմուած ըլլան անգամ մը, և Միւս ամէն իրենց կրնային քիմիական բարեշրջութեան (évolution) ձեռքով առաջ գալ :

Բայց ինքնաբերութեան, կ'ըսեն սաղաթառ դիտմանակը, կենդանի էակ մը մէջը կազմուեկէն ետքը, բոլոր միւս էակներն կրնան անկից առաջ գալ, — սակայն այդ ստալիսի կենդանի կոկն ինչպիս և ուսկից ծագեր է. — և ու է ինքզինքն զգուարութիւնը, և այս է լուծուեկէն կրնիւր : — Հիկքէլի հետ ուրիշներ ալ իրենց երեւակապական ցնդրներով կամարեցան՝ թէ այս առաջին կենդանի էակն առաջ եկեր է նախնական տարծովբու մէջ անխալ առաջին բազալորութիւններէն : Այլ այդ ցնդրն ալ կը փարատի յալորդ մասերուն մէջ :

Ամփոփեք ցարդ բաժնիս :

Դ. — Ինքնանշանոյի պաշտպաններն, ինչպէս տեսանք, ըմբռնեցին որ իրողութիւններն իրենց կարծեաց կը հակառակին, ուստի դիմեցին երբեքորդիւնեան, ապա իմաստասիրական փաստի, և այս կէտերուն մէջ ալ տեսան որ խաբուտ է իրենց կարծեաց հիմն, վերջապէս կենքի զազափարը աղաւաղեցին, ինչպէս Հիկքէլի և Տանթէքի կենքը տուած վերոյիշեալ սահմաններէն կը տեսնուի :

— Բայց ինքնանշանոյի հակառակորդներն, որպէս զի այս ծանր խնդիրը հիմնովին լուծեն և էշմարտութիւնը հաստատեն, և ցուցեն՝ որ ինքնանշանոյի պաշտպաններն կենքի զազափարը աղաւաղելու մէջ ալ խաբուտ չիման զրա և հաստատութիւն իրենց կարծեաց, կը հարցուն անկենդան կամ անգործ նիւթն ինքնաբերաբար անցնի հանքային վիճակէ կենսական վիճակի : Եւ հարցման կը պատասխանուի՝ նշանակելով կենդանի էակներու և հանքայիններու նախ հասարակաց յատկանիւնները, և երկրորդ՝ անոնց մէջ եղած տարբերութիւնները :

Հետեւեալը այդ բաժնիսն :

Հ. Ս. ՍԱՐԵԱՆ

Շարայարեղի

1. Haeckel, *Les preutes du transformisme*, Paris, 1882. — *Histoire de la création naturelle*, Paris, 1884. — *Morphologie générale*.

2. Le Dantec, *Théorie nouvelle sur la vie*, Paris, 1896.

3. Փոքրիկ միարջիկ կենդանի էակ, որ մանրալողակներէն և նախակենդաններէն ալ ստորնագոյն է :